

KULTTUURITEOLLISUUDEN NOKIAT?

JORMA SIPILÄ

Suomalainen yhteiskunta ei näytä voivan elää ilman valtion johtamia kansallisia projekteja. Tämän päivän projektiksi on valittu sisällöntuotanto. Informaatioteknologia ei tarvitse ainoastaan laitteita, vaan sisältöjä, ohjelmia, digitaalista kulttuuria. Siellä ovat ne markkinat, joilla ei tarvitse pelätä halpatuottajien kilpailua: Microsoft, Walt Disney, Abba, Pokémon!

Ei ole kuitenkaan varmaa, että kaikki, mihin valtio tarttuu, muuttuu kullaksi. Yleensä se muuttuu paperiksi, huonoimmillaan kuvaputkיתהaaksi. Olisi hyvä keskustella tosissaan siitä, millaisilla toiminnoilla on suuret mahdollisuudet menestyä Suomessa ja mikä taas saattaa olla vaikeaa. Millainen taloudellinen toimintaympäristö on meille oikeastaan kehittynyt? Mitä meidän erityinen kulttuurinen perintömme merkitsee talouden kannalta?

Sosiaalitieteiden tutkijat eivät mielellään sekaannu tällaisiin näennäisesti yksinkertaisiin mutta asiallisesti mahdottoman laajoihin kysymyksiin. Satavuotiaaksi elänyt Norbert Elias oli poikkeus, hän ei pelännyt kertoa omaa tarinaansa siitä, miten sivilisaatio syntyi tai miksi saksalaisista tuli sellaisia kuin tuli. Olen kirjoittanut tämän tekstin Eliasin hengessä eli puhun suurista asioista ja spekuloin reippaasti!

GEEKULTTUURINEN HISTORIA

Kun Paasikiven mukaan realiteettien taju perustuu maantieteeseen, niin aloittakaamme siitä. Suomi sijaitsee Euroopan pohjoislaidalla, Itämeren pohjukissa. Paikka on geopolittisessä mielessä turvallisempi kuin kansalliset myytit uskottelevat. Suomi ei ole keskellä mannerta sijaitseva läpikulkumaa, jossa kansakunta olisi joutunut tavan takaa ylimarssivien suurvaltojen tallaamaksi. Suuri ero verrattuna vaikkapa Viron tai Puolan

asemaan näkyy myös kulttuurihistoriassa. Suomalaisten ei ole tarvinnut nöyryyä alati vaihtuvien vallanpitäjien edessä ja pelätä ilmiantajia. Siinä on syntynyt edellytyksiä yhteiskunnalle, jossa on rationaalista luottaa toisiin ihmisiin.

Helposti hyödynnettäviä luonnonrikkauksia ei Suomessa ole. Suurvallat eivät ole tunteneet erityistä viehtymystä tehdä interventioita Suomeen, vaikka imperialismin murjontaa on toki koettu täälläkin. Olihan Suomi keskeinen taisteluareena aina, kun Ruotsi ja Venäjä törmäsivät toisiinsa. Ruotsin lakattua olemasta suurvalta sai Suomi ryhtyä rakentamaan kansallista kulttuuriaan kohtuullisessa rauhassa. Eivätkä imperialistit tuo naapuriinsa ainoastaan sotaa ja riistoa. Ruotsin ja Venäjän menestys on ollut Suomelle myös tärkeää – makeita murusia on tipahdellut molempien pöydiltä.

Itsenäinen Suomi muodostui pienvallaksi vaila siirtomaita ja sotilasmahtia. Kun suurvalta jumaloi sotilaallisia voittojaan ja sotilaat kohoavat valtion sisäisessä hierarkiassa, Suomessa näin ei ole suuremmin käynyt. Kenraalit olivat vastasyntyneen Suomen tasavallan huipulla, mutta eivät sen jälkeen.

Suomenmaa on tasainen ja helppokulkuinen, vuoristot puuttuvat, mikä on helpottanut sisäistä liikenteellistä ja kulttuurista integraatiota. Toisaalta maaperä ja ilmasto ovat hankalia maatalouden menestyksen kannalta. Maatalous ei ole ollut suurten rikkauksien lähde, eikä Suomen kansainvälinen rooli ole voinut rakentua maatalouden varaan.

Tietysti maantieteellinen syrjäisyys ja maaseudun vähäinen kyky tuottaa taloudellisia ylijäämiä ovat merkinneet myös sitä, ettei Suomeen ole myöskään syntynyt suuria kaupunkikeskuksia. Kaupunkien myöhäinen kehitys piti kauppporvariston pienenä ja heikkona, ja sellaisena pysyi myös urbaani kulttuuri. Aivan erityisesti tämä

koski sisämaahan syntyneitä metsäteollisuuskaupunkeja. Metsäteollisuuden keskeiset vientisatamatkin kasvoivat vahvoiksi työläisyhdyskunniksi, eivät kauppakaupungeiksi.

Ruotsissa ja Venäjällä oli myös hovi, Suomessa ei. Ennen 1900-lukua ei täällä ollut valtiollista eliittiä, kuningasta eikä vahvaa aatelistoa, sen sijaan Suomi kelpasi syrjäytetyn kuninkaan karkoituspaijaksi. Varsinaista hovia ei myöskään ole luonut itsenäinen Suomi: maa on ollut yli 80 vuotta tasavalta, johon ei ole kuulunut omaa valtiollista perintöhierarkiaa. Demokratia on arvokas asia, mutta sillä on kulttuuriset seurauksensa. Suomessa ei ole ollut sisäistä lähdetä, joka vuodattaisi keskiluokkaan pukeutumistyyliä, gastronomian hienouksia, sofistikoituja keskustelutapoja ja taitoa toimia jäykässä hierarkiassa.

HEIKKOJEN ELIITTIN KANSAKUNTA

Suomesta tuli merkillinen maa, jossa kaikki Euroopan historian keskeiset yhteiskunnalliset eliitit eli aatelisto, armeija ja porvaristo olivat heikkoja. Köyhyys ja eliitin ohuus heijastuivat voimakkaasti yhteiskuntaan ja sen elinkeinorakenteeseen. Ei ollut niitä vaativia asiakkaita, jotka olisivat kovanneet korkeatasoisia kulutustavaroita (venäläisten kesälomailu Helsingissä hiipui jo 1800-luvulla eikä vallankumouksen jälkeen ollut asiakkaita enää Pietarissa, joka oli aiemmin ollut varsinkin itäsuomalaisten kulutustavaroiden suurmarkkina-alue). Tällaisessa maassa ei voinut olla myöskään vahvaa sivistyneistöä. Puuttui se taloudellinen ylijäämä, jonka varassa olisi ylläpidetty välittömässä mielessä hyödyttömiä ilmiöitä, kuten taiteiden ja tieteiden harjoittamista. Korkeakulttuuri nojautui lähinnä suppeaan ruotsinkieliseen porvaristoon ja jäi valtaväestölle etäiseksi.

Sen sijaan luterilaisuus oli kotonaan heikkojen eliittien yhteiskunnassa. Luterilaisuushan oli vallankumouksellisen demokraattinen oppisuuntaus, itsenäisten talonpoikien ja porvarien uskonto, joka tarjosi suoran yhteyden Jumalaan ilman pitkiä hierarkioita ja erityisiä maksuja. Oppiin kuuluva puritaanisuus istui erinomaisesti yhteiskuntaan, jonka eliitit ovat heikkoja ja ylellisyys on harvinaista.

Kun perinteiset eliitit puuttuvat yhteiskunnasta, jotkut muut saavat enemmän sijaa. Ensinnäkin talonpojat liittoutuivat nuorena Suomes-

sa porvariston kanssa dominoiden niin valtiota kuin kansallista kulttuuriakin. Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa vahvistui talonpoikien ja työläisten liitto. Tämä avasi väyliä uudennäköiselle kehitykselle. Yhteiskunta oli yhteellisen avoin sosiaaliselle liikkuvuudelle ja koulutus nousemisen keskeisin väline.

Talonpoikaisuus ei tietenkään ole mitään erikoista eurooppalaisessa kulttuuriperinnössä, vaan sen keskeinen osa. Suomen tapauksessa talonpoikauskulttuurin merkitys säilyi kuitenkin voimakkaana poikkeuksellisen pitkään. Kansallista kulttuuriperintöä on yhä mahdotonta ajatella ilman talonpoikaisuuden läpituonkevaa leimaa. Siitä ovat peräisin isäntähänki ja siihen sisältyvä autoritaarisuus.

Talonpoikaista perintöä ovat myös rehellisyyden, työn ja omillaan toimeen tulemisen kunniointaminen. Vaatimattomuus oli hyveistä suurimpia, kärsimykset voitettiin sitkeydellä ja sääntämisellä. Apua ei ollut sopivaa pyytää. Lukea piti osata, mutta lukeminen kulutti arvokasta työaika. Liika keskustelu oli joutavaa, mutta vaikeaminen kultaa. Soittajia tarvittiin juhlissa, mutta taiteet saivat jäädä kaupunkilaisten kotkotuksi.

Toisen maailmansodan jälkeen tasavalta vakiintui ja maahan muodostui hyvin toimiva demokraattinen järjestys. Työväestö hankki itselleen määränsä turvin vahvan poliittisen aseman. Poliittinen väkivalta haihtui, valtion legitimeetti kasvoi kohisten. Suomesta tuli ”meidän maa”. Työväen kulttuuri ei lopulta ollut suuremmin ristiriidassa talonpoikaisten arvojen kanssa; keskeinen ero oli ehkä yhteistoiminnan merkityksessä. Siinä, missä tuottajat vierastivat riippuvuutta toisistaan, oli työläisten puolestaan tunnustettava riippuvuutensa voidakseen luoda yhteisen selviytymisstrategian.

Talonpoikien ja työläisten maasta olisi ehkä periaatteessa voinut kehittyä itsetietoisien kansankulttuurin paratiisi, mutta niin ei käynyt. Satojen vuosien köyhyys, maaseudun yksinäisyys, talvinen ankeus ja sodat, pahimpana niistä sisällissota, toivat kansalliseen kulttuuriin tupla-annoksen negatiivisuutta. Alkoholi auttoi kestäämään tätä ankeutta. Sairauden, kivun, nälän, julmuuden ja välinpitämättömyyden seuraukset tuntuvat yhä, väkivallan juuret ovat syvällä.

Toisen maailmansodan jälkeen kansakunta on saanut rakentaa identiteettiään paremmissa oloissa ja vailla sovitamattomia ristiriitoja. Epäluulot

karisivat, luottamus kasvoi. Syntyi suomalainen yhtenäiskulttuuri, jossa muodollisten hierarkioiden ja tapojen niukkuus on avannut tilan kansanomaiselle tavalle kommunikoida. Kommunikaatio on suoraa ja tehokasta, sinuttelu on normi. Ihmisten välistä vuorovaikutusta ei pohdita eikä analysoida, sillä toisen ihmisen ymmärtäminen oletetaan itsestään selväksi eikä sen taitoja tarvitse kehittää.

SUOMALAINEN SUOMI

Jos olen edellä piirtänyt osuvaa kuvaa sodanjälkeisesti suomalaisesta yhteiskunnasta, meidän tuskin tarvitsee kovasti pohtia, miksi suomalainen kulttuurivienti on ollut niin niukkaa. Enimmäkseen se on perustunut individualistisiin suorituksiin. Mika Waltari, Martti Larni, Märta Tikkanen ovat saaneet kirjansa maailmanmarkkinoille, Arto Paasilinnan tuotanto riemastuttaa ranskalaisia. Valkoinen peura, Maa on syntinen laulu ja Jäniksen vuosi ovat myyneet eksotiikkaa elokuvan ystäville, ja Aki Kaurismäki on kultti-ilmiö saksalaisten intellektuellien keskuudessa. Tove Janssonin muumit menestyivät jo varhain Ruotsissa ja Englannissa.

Enimmäkseen kulttuuriteollisuuden vienti on kuitenkin jämähtänyt jo Kihdin selälle. Suomessa oli uutinen, kun Pirkko Mannola pääsi Saksaan laulamaan. Eurovision laulukilpailujen historia on kansallinen tragedia, vaikka iskelmäteollisuutemme saavuttikin huomattavia voittoja Itä-Saksassa. Suomalaisesta televisionäytelmästä tuli Norjassa ikävyyttävyyden symboli. Askeettinen visuaalinen ilmaisu vauhditti aikanaan Iittalaa, Marimekkoa ja Vuokkoa, mutta kun yksinkertaisuus ei enää ollut muodikasta, uutta konseptia ei löytynyt.

Kulttuurin viejinä suomalaiset ovat menestyneet parhaiten klassisen musiikin esittäjinä, siis nimenomaan sillä alueella, jolla ilmaisu on traditionaalista ja normit ovat ylikansallisia. Kansallisesta kulttuurista ei ole taakkaa, kun sen voi sivuuttaa. Ainoa alue, jolla uskaltaisi puhua kohtalaisesta kulttuurituotteiden vientimenestyksestä vailla valtion tukea, on arkkitehtuuri. Sekin on kenttä, jolla puhutulla kielellä ei ole erityistä merkitystä. Klassinen musiikki ja arkkitehtuuri eivät ole kuitenkaan kehittyneet mainittaviksi ulkomaankaupan sektoreiksi.

Jos taas halutaan sellaisia vahvuuksia, joita suo-

malaisessa kulttuuriperinnössä selvästi on, joudutaan aivan toisenlaisille aloille. Suomalaiset ovat saaneet valtavasti kansainvälistä tunnustusta erityisesti organisaattoreina. Suomalaiset ovat erinomaisia organisoimaan olympialaisia ja kansainvälisiä konferensseja. Suomessa on poikkeuksellisen tehokas ja luotettava julkishallinto. Näiden ilmiöiden takana ovat sosiaalisten järjestelmien rationaalisuus, ihmisten nopea ja tehokas yhteistoiminta. Perustana on kulttuuri, jossa tavoitteet ovat pitkälti yhteisiä, kommunikaatio on nopeaa, sinä olet yhtä luotettava kuin minä itse. Aivan ilmeisesti yhtenäiskulttuuri antaa myös erinomaista tukea teollisuuden, rakennustoiminnan tai liikenteen harjoittamiseen, oikeastaan kaikkeen missä monimutkaisia toimintoja sovitaan yhteen ja toimijat kuuluvat samaa kulttuuriin. Matkapuhelinjärjestelmien rakentaminen on vain yksi mahdollisten esimerkkien joukosta.

Kun Suomi on aikanaan tehnyt koulutuspoliittisia valintoja ja päättänyt ryhtyä maailman johtavaksi insinöörien kouluttajaksi suhteellisessa mielessä, on se luultavasti valinnut aivan oikein. Pragmaattisista konsensusihmisistä tulee hyviä insinöörejä. Ei ehkä teknologian mullistajia, mutta hyviä toteuttajia ja seurailijoita. Puhe Euroopan japanilaisista on enemmän kuin osuvaa.

Metsäteollisuustuotteiden vienti on suomalaisten perinteinen vahvuusalue. Sahatavara käy kaupaksi, kunhan se on suoraa ja kovaa ja oikein hinnoiteltua. Kakkosnelosiin ei sisälly muita kuin rationaalisia merkityksiä, ne ovat vapaita kielestä ja estetiikasta.

Haaveet menestyvästä kulttuuriteollisuudesta edellyttävät aivan muuta. Pohjois-Italia on hieno esimerkki taloudellisesta menestyksestä, joka perustuu kulttuuristen merkitysten ymmärtämiseen ja niiden liittämiseen teolliseen tuotantoon. Jos Suomi haluaa muuttua Pohjois-Italiaksi ja menestyä myymällä kulttuuriteollisuuden tuotteita, mihin kulttuuriin ne voisivat perustua?

Perinteinen suomalainen kulttuuritausta ei ollut mikään vahvuus silloin, kun tavoitteena on ollut ymmärtää erilaisten asiakkaiden tarpeita ja myydä heille henkilökohtaisia palveluja tai ihastusta herättäviä kulutustavaroita. Homogeenisesta ja askeettisuuteen taipuvaisesta kulttuurista käsin on vaikea oppia ymmärtämään, miten erilaiset ihmiset kokevat asioita ja mikä heitä saattaa viehättää. Kulttuurinen konsensusemme on ollut arvokas asia yhteiskunnan toimivuuden kannalta, mutta markkinahakuisen kulutustavaratuot-

non kannalta ja mikseipä luovuuden kannalta ylipäänsä se on ollut pikemminkin tuhoisaa.

LÄNSIMAINEN SUOMI

Mennyt ei kuitenkaan määrää tulevaa, Suomi on muuttunut ja vahvan kansallisen perinnön aika-kausi katoaa hiljalleen. Suomi ei ole enää agraarinen periferia, vaan pienuutensa ja nousevan koulutustasonsa ansiosta se on länsimaa, joka on poikkeuksellisen avoin kulttuurisille vaikutteille.

Televisio on syntymästään lähtien kyllästännyt lapset länsimaisella ohjelmalla ja tehnyt stereotyyppiset amerikkalaiset ja englantilaiset elämäntavat meille yhtä tutuiksi kuin omamme. Mekin ymmärrämme jo, että oikeus voittaa aina, koska se pystyy käyttämään enemmän väkivaltaa kuin vääräys. Vahvin on aina oikeassa. Television kasvattamat lapset ovat valmiita kulttuuriteollisuuden vientiin.

Suomalaisten kielitaito on olennaisesti entistä parempi, esimerkiksi englannin kielen osaaminen on yksi maailman parhaita anglo maiden ulkopuolella. Vaihto-ohjelmat kehittävät taitojamme toimia vieraassa kulttuurissa ja ulkomaisissa organisaatioissa. Maailmankulttuuri tunkee sisään, mutta myös ulos. Internet-maailmassa ei Suomi ole yksinomaan vastaanottaja, sillä englanninkielinen vuorovaikutus yli kansallisten rajojen on tämän maailman arkea.

Vaikka suurta kulttuurista kuilua Suomen ja anglo maiden välillä on kurottu umpeen, ei kulttuurituotteille avaudu vastaavanlaisia vientinäkyelmiä kuin informaatioteknologian tuotteilla on. Ehkä tärkein ero syntyy siinä, ettei kulttuurin alueella synny juuri koskaan sellaisia tyhjiöitä ja uusia tarpeita, jotka voitaisiin täyttää samaan tapaan kuin tavarantuotannossa. Paikasta riippumattoman kommunikaation mahdollistavan esineen tarve on hyvin erilainen ilmiö kuin uuden televisiosarjan, suosikkiahmon tai idolinäyttelijän tarve.

Kulttuurin maailma on täynnä omasta perinteestään ammentavia ja omaa etuaan katsovia instituutioita, joiden hyväksyntäkynnys on ylittettävä, ennen kuin markkinat avautuvat. Kentälle on viime vuosikymmeninä syntynyt sen suuruusluokan kartelleja, etteivät suomalaiset paperitehtailijat osanneet niistä edes uneksia. Amerikkalainen televisio- ja elokuvateollisuus on kyennyt miltei lopettamaan eurooppalaisen elokuvan kansainvä-

lisen levityksen. Viestintäketjut määrittävät päiväpäivältä syvemmin sen, mitä elokuvissa käyminen tai television katsominen ylipäänsä on.

Silloin helpoin tapa astua markkinoille on pyyhkiä pois kaikki suomalaiseen viittaava ja sulautua angloamerikkalaiseen valtavirtaan ja sen instituutioihin. Renny Harlin on näyttänyt, että suomalainenkin voi oppia amerikkalaiseksi ohjaajaksi. Bomfunk MC's taas osoittaa, että suomalaiset voivat esittää amerikkalaisia aivan yhtä hyvin kuin nämä itse. Muumitkin onnistuivat kiipeämään ulos Muumilaaksosta, joskin se vaati viisikymmentä vuotta, muumien persoonallisuuden jakautumisen ja japanilaisen pääoman. Sinä päivänä, kun suomalainen kulttuuri on kadonnut, on suomalaiselle kulttuuriteollisuudelle syntynyt hyvät edellytykset toimia kansainvälisesti.

Jos taas suomalainen kulttuuri ei katoa tekijöidensä mielestä, kynnykset säilyvät. Erityisesti kielet kantavat mukanaan kulttuureja ja elämämuotoja. Suomalainen saippuasarja sisältää suomalaisia käsityksiä miehestä, naisesta, nuoruudesta, työstä ja luonnosta. Se viittaa usein symboleihin, jotka eivät ole kaikkien ymmärrettävissä. Ei ole mikään ihme, että juuri ne kulttuurin muodot, joissa kieli on keskeinen (kevyt musiikki, elokuva ja televisio), ovat alueita, joilla suomalaisen kulttuurin vientinäytöt ovat kaikkein ohuimmat.

Tilanne ei ole kuitenkaan epätoivoinen. Taas kerran voidaan katsoa Ruotsiin. Siitä huolimatta, että ruotsalainen kulttuuri on ainakin yhtä eksoottinen kuin suomalainenkin ja oman kielialueen muodostama sisämarkkina on suhteellisen pieni, on Ruotsi huomattava kulttuuriteollisuuden tuottaja maailmassa. Kun on opittu tekemään korkeatasoisia tuotteita itselle, on vientikin auennut.

Puheet sisällöntuotannon nokioista on varmaan aika lopettaa. Salamannopeat, jättiläismäiset menestystarinat kuuluvat tavarantuotantoon. Mitä enemmän sisällöissä on kulttuuria, sitä hidastuukaisempää talous on. Kansainvälinen kulttuurivallankumous voisi toki muuttaa kaiken, mutta ainakaan tämä yhteiskunta ei sitä tee. Jospa siis valtio keskittyisi pitämään huolta siitä, että se rahoittaisi riittävästi korkeatasoisista mutta samalla suurta yleisöä kiinnostavaa kulttuurityötä. Siitä on joka tapauksessa iloa ja hyötyä meille itsellemme. Pitkällä aikavälillä voimme olla varmoja siitäkin, että tulokset kelpaavat myös vientiin.